

Ewa Sitko

Centrum Kształcenia Nauczycieli Librus

Indywidualizacja – wymaganie i wyzwanie. Co każdy nauczyciel o uczniu wiedzieć powinien

Abstrakt

Wymóg indywidualizacji procesu edukacyjnego ma solidne podstawy psychologiczne i prawne. W poniższym artykule przyjrzymy się temu zagadnieniu w dwóch ujęciach: pierwszym, ponadczasowym, które przypisać można już Platonowi, wyrażającym się przekonaniem o różnorodności człowieka: „różnorodność człowieka [...] charakteryzuje każde społeczeństwo, niezależnie od czasu i przestrzeni [...]”¹, oraz drugim, związanym z wymogami prawa oświatowego. Obowiązek indywidualizacji nauczania sformułowany jest w ustawie o systemie oświaty (rozdz. 1 art. 1 ust. 5), a zadania do realizacji tego zapisu znajdują się w załącznikach do rozporządzenia w sprawie wymagań wobec szkół i placówek. Na szczególną uwagę zasługuje wymaganie piąte, które w całości odnosi się do indywidualizacji. Na szkołę nałożony jest w nim obowiązek „rozpoznania możliwości psychofizycznych” ucznia czy też identyfikacja jego „sposobów uczenia się”².

Celem głównym tekstu jest zaprezentowanie praktycznych, konkretnych rozwiązań sprzyjających indywidualizacji w szkole. Z perspektywy nauczania i uczenia się kluczowe jest bowiem takie budowanie i ukierunkowanie procesu edukacyjnego, aby jego ostateczny wyraz (praca z uczniem na lekcji) przebiegał z uwzględnieniem tych indywidualnych różnic.

Projekt indywidualni.pl to sprawnie działający system, w którym budowanie świadomości – „jestem indywidualny i mam swój indywidualny styl uczenia się” – odbywa się w sposób kompleksowy, angażując uczniów, ich rodziców i nauczycieli. W obrębie tego systemu każdy z uczestników procesu edukacyjnego ma dostęp do zestawu testów, rzetelnych wyników i odpowiednich metod pracy, podnoszących efektywność nauki.

Wprowadzenie

„Są kwestie, które my wszyscy, zajmujący się nauczaniem powinniśmy rozumieć: [...] celem nauczania jest optymalne uczenie się każdego ucznia z osobna, a zatem wiedza o tym, na czym polegają różnice między uczniami jest warunkiem wstępnym zindywidualizowanego podejścia”³.

¹ Platon, *Państwo*, Onepress, Gliwice 2018.

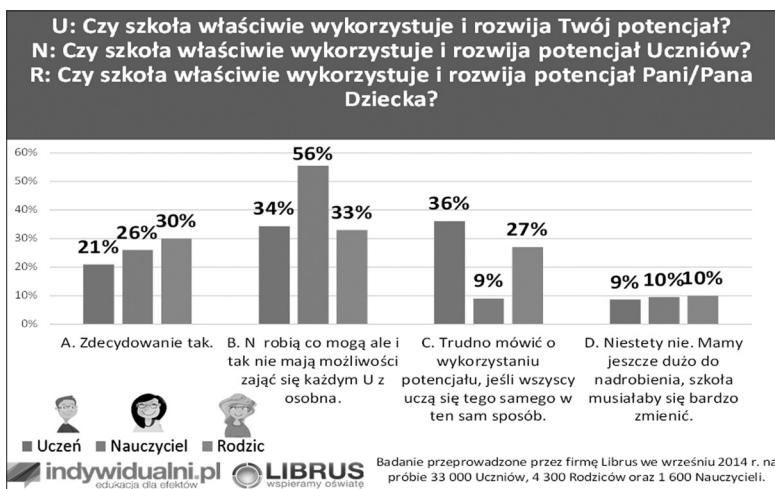
² *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek* (Dz. U. poz. 1611).

³ Ch. Galloway, *Psychologia uczenia się i nauczania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.

Psychologia różnic indywidualnych, by podkreślić tę różnorodność, stosuje podjęcie „indywidualności”. Należy pamiętać, iż indywidualność to „cecha” każdego człowieka. W kontekście szkolnym najistotniejsze wydają się te jej elementy, które są względnie stałe, np. inteligencja, uzdolnienia, temperament i style funkcjonowania. Pod tym ostatnim terminem kryją się zarówno style poznawcze, style funkcjonowania społecznego, jak i sposoby reagowania na stres. Odniesienie do psychologii różnic indywidualnych jest tym bardziej zasadne, iż zajmuje się ona różnicowaniem w obrębie grupy społecznej, a taką przecież stanowią uczniowie jednej klasy.

Indywidualizacja oczami uczniów, nauczycieli i rodziców

Nie od dziś przedmiotem zainteresowania badaczy jest poszukiwanie czynników mających wpływ na osiągnięcia szkolne uczniów. Wskazywano na rolę szeroko rozumianego środowiska, rolę nauczyciela czy efekt grupy rówieśniczej. Firma Librus podjęła działania mające na celu pozyskanie informacji na temat zmiennej, jaką jest indywidualny sposób uczenia się, opisany jako potencjał uczniów. Badanie przeprowadzono we wrześniu 2014 r. na próbie 33 000 uczniów, 4 300 rodziców oraz 1 600 nauczycieli (rys. 1). Na podstawie wskazanych odpowiedzi można stwierdzić, że poziom wykorzystania potencjału ucznia jest niski, a przyczyny tego stanu rzeczy – niejednoznaczne. Warto zwrócić uwagę, że najwyższe przekonanie o wykorzystywaniu zasobów ucznia mają rodzice. Znamienne jest również, że niewielka liczba respondentów zdecydowanie uważa, iż indywidualizacja oparta na wyjątkowości ucznia nie występuje i że szkoła musiałaby się bardzo zmienić, aby do niej dochodziło.

Rysunek 1. Wykorzystanie potencjału uczniów

Projekt indywidualni.pl jest odpowiedzią dla tych, którzy „robią, co mogą”. Wysoki procent nauczycieli identyfikujących się z tą odpowiedzią pozwala wysnuć wniosek, że występuje otwarta postawa na rozwiązania poszerzające możliwości bez radykalnych zmian systemowych.

Indywidualizacja – aspekt prawny

Rozporządzenie MEN w sprawie wymagań wobec szkół i placówek wskazuje jasno zadania konieczne do przeprowadzenia w obrębie indywidualizacji, a także opisuje wskaźniki efektywności tego procesu.

Wymaganie	Charakterystyka wymagania
1. Procesy edukacyjne są zorganizowane w sposób sprzyjający uczeniu się	[...] Uczniowie mają wpływ na sposób organizowania i przebieg procesu uczenia się. [...] Nauczyciele motywują uczniów do aktywnego uczenia się i wspierają ich w trudnych sytuacjach, tworząc atmosferę sprzyjającą uczeniu się. Nauczyciele kształtują u uczniów umiejętność uczenia się.
5. Szkoła lub placówka wspomaga rozwój uczniów, z uwzględnieniem ich indywidualnej sytuacji	W szkole lub placówce rozpoznaje się możliwości psychofizyczne i potrzeby rozwojowe, sposoby uczenia się oraz sytuację społeczną każdego ucznia. W szkole lub placówce prowadzi się indywidualizację procesu edukacji w odniesieniu do potrzeb uczniów [...].

Tak postawione warunki skłaniają do szukania odpowiedzi na bardzo konkretne pytania:

1. W jaki sposób, jakimi narzędziami ustala się sposoby uczenia się uczniów?
2. Czy rozwiązania mają charakter akcyjny, czy systemowy?
3. Czy zajęcia i sposób pracy z uczniem są dostosowane do rozpoznanych wcześniej możliwości i preferowanych przez ucznia stylów uczenia się?
4. Czy w mojej szkole indywidualizacja procesu edukacyjnego dotyczy **każdego ucznia?**

Jak również:

1. Jakie metody, formy i środki dydaktyczne są wykorzystywane w obszarze indywidualizacji/dostosowania wymagań?
2. Na czy polega indywidualizacja/dostosowanie wymagań w obszarze oceniania ucznia?
3. Czy obserwuje się inną organizację pracy wobec uczniów objętych indywidualizacją/dostosowaniem wymagań?
4. W jaki sposób, z użyciem jakich narzędzi rozpoznaje się w szkole możliwości psychofizyczne i potrzeby rozwojowe uczniów?

Projekt indywidualni.pl udziela odpowiedzi na tak postawione pytania i skracają dystans pomiędzy oczekiwaniami a praktyką edukacyjną.

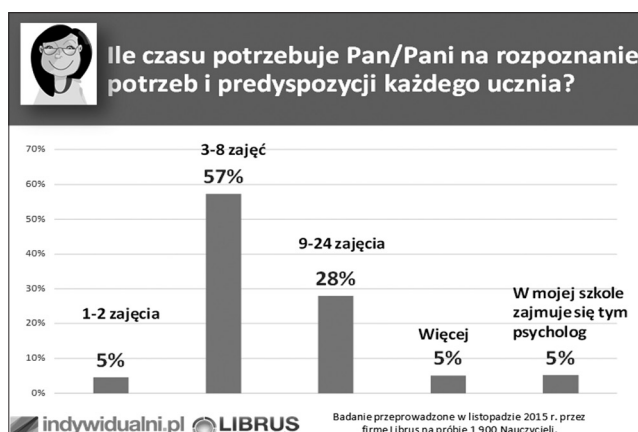
Indywidualizacja – dlaczego nie?

Współcześnie nikt nie kwestionuje konieczności indywidualizacji procesu edukacyjnego, ale łatwo dostrzec bariery, jakie stawia przed nauczycielem i szkołą system edukacyjny. Wskazać można wiele ich przykładów, jak choćby dużą liczbę uczniów w klasie, położenie bardzo dużego nacisku w podstawie programowej na przekazanie treści, a nie rozwój umiejętności, brak kompleksowych procesów wsparcia dla wszystkich uczniów, brak finansowania innowacji pedagogicznych czy zindywidualizowanych materiałów edukacyjnych.

Na szczególną uwagę zasługują zagadnienia związane z:

- **przygotowaniem narzędzi diagnostycznych** – nie tylko tych związanych z poziomem wiedzy ucznia, ale także takich, które pomagają określić jego zdolności, predyspozycje, style poznawcze etc. Innymi słowy, określić jego indywidualność!
- **opracowaniem spójnej metodologii prowadzenia analiz indywidualności uczniów**, co przecież jest procesem, do którego przeprowadzenia potrzebna jest wiedza specjalistyczna lub przynajmniej dostęp do odpowiednich materiałów;
- **diagnozowaniem uczniów za pomocą kilku testów w klasach liczących średnio 25 osób**, co jest bardzo absorbujące czasowo (np. 3 testy \times 25 uczniów = 75 testów w klasie, 75 testów \times 10 klas = 750 testów). Nie chodzi tu wyłącznie o czas przeznaczony na badanie, ale przede wszystkim o czas konieczny do opracowania ich wyników;
- **czasochłonnym opracowaniem katalogu metod i narzędzi pracy przeznaczonych dla poszczególnych uczniów**, który będzie stanowił podstawę do zmian na lekcjach i wskazówki do pracy uczniów w domu.
- **dostępem do uzyskiwanych na bieżąco informacji**, z kim dany nauczyciel ma do czynienia – także w sposób uporządkowany, gdy może on zobaczyć, jaka część klasy/grupy ma podobne cechy czy charakterystykę.

W trakcie przywoływanego już badania zapytano nauczycieli o czas, jaki jest im potrzebny do rozpoznania potencjału poznawczego ucznia. Odpowiedzi prezentuje wykres (rys. 2).

Rysunek 2. Rozpoznanie potencjału poznawczego uczniów

Jeżeli uzupełnimy ten wynik informacją, że większość nauczycieli spotyka się z uczniem raz w tygodniu, to widzimy, iż czas rozpoznania bardzo się wydłuża, a w związku z tym czas wykorzystania wiedzy o uczniu bardzo się skracają.

Projekt indywidualni.pl dostarcza narzędzi diagnostycznych, opracowuje wyniki podjętego rozpoznania ucznia, generuje katalog metod pracy z rozbiciem na klasę, grupę czy ucznia.

Indywidualizacja – jak pójść „do przodu”

Plan, którego realizacja ma doprowadzić do osiągnięcia zamierzonego celu – zindywidualizowanego procesu dydaktycznego, nie może się obejść bez właściwych środków. Na pytanie, czy we współczesnej polskiej szkole takie środki są dostępne na szeroką skalę, bez ryzyka błędu można odpowiedzieć, że nie. *Traktat o dobrej robocie* Tadeusza Kotarbińskiego wskazuje, jakie czynności należy podjąć (przed wykonywaniem pracy i w trakcie jej wykonywania), aby zminimalizować ryzyko niepowodzenia. Dobre wykonanie zaczyna się od planowania. W kontekście omawianego zagadnienia nie wystarczy bowiem zaakceptowanie przez nauczycieli faktu, iż uczniowie są różnorodni. Również przyznanie, że ta „inność” ma być brana pod uwagę w procesie dydaktycznym nie wyczerpuje stawianych przed nimi zadań. Pojawia się bowiem wymagająca przestrzeń praktyki edukacyjnej, w której trzeba szukać odpowiedzi na pytanie: jak planować procesy edukacyjne w szkole lub placówce, aby służyły rozwojowi uczniów?

Działaj z namysłem

Tadeusz Kotarbiński pisze: „Działać – a przynajmniej działać z namysłem – to tyle, co zmieniać rzeczywistość w sposób mniej lub bardziej świadomy; to zmierzać do określonego celu w danych warunkach **przy pomocy właściwych środków** po to, by dojść od warunków istniejących do warunków odpowiadających przyjętemu celowi”⁴.

Należy założyć, iż nauczyciele należą do tej grupy ludzi, która chce działać z namysłem. To pierwszy i inicjujący dalsze działania warunek. Kolejne osadzone są w okolicznościach zewnętrznych, takich jak: liczebność klas, etap nauczania, kompozycja grona pedagogicznego, wiedza (uczniów, rodziców, a także nauczycieli) o mechanizmach determinujących efektywne uczenie się czy baza materialna szkoły, np. dostępne narzędzia oceny, liczba komputerów w klasach poza salą informatyczną.

Jeśli uznanym przez nas celem będzie mądra indywidualizacja procesów nauczania w szkole, to musimy też stwierdzić, że trzeba zastosować różne środki do jej osiągnięcia.

Z namysłem, czyli jak?

Istnieje ścisła zależność między pożądaną zmianą a odpowiednio dobranymi środkami, które często przynoszą efekt tylko wtedy, kiedy zostaną zastosowane razem lub w określonej sekwencji.

Pierwszym środkiem jest **budzenie świadomości uczniów i rodziców, a także nauczycieli** – pokazanie mocnych stron, talentów, predyspozycji, ale też obszarów, które u konkretnych uczniów mogą wywoływać trudności. Wszystko po to, by poznać każdego ucznia z osobna, by nie postrzegać go przez pryzmat nauczanego przedmiotu ani swojego stylu uczenia się, by spojrzeć na niego całościowo i indywidualnie.

⁴ T. Kotarbiński, *Dziela wszystkie. Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 2000.

Drugim środkiem jest **określenie kryteriów indywidualności** i tym samym **bazy testów**, które je diagnozują. Te kryteria muszą być precyzyjnie dobrane pod kątem realnego wpływu na różnicowanie działań dydaktycznych, a także ich względną trwałość, gdyż właśnie te kryteria będą determinowały procesy w szkole. Mówimy o takich testach, które wskażą na przykład, który uczeń ma predyspozycje w kierunku przedmiotów ścisłych, który ma mocno analityczny sposób myślenia lub którego działania determinują emocje, mające ogromny wpływ na sposób odbierania informacji. Kto preferuje pracę w grupie, a kto musi skupić się w absolutnej ciszy, by lepiej coś zrozumieć? Kryteriów może być wiele, ale w celu wdrożenia rozwiązania w warunkach szkolnych należy znaleźć przemyślany kompromis pomiędzy kompletnością opisu ucznia a możliwością wykorzystania tych kryteriów na lekcji. Ponadto powinniśmy zastanowić się, które z kryteriów będą dla nauczyciela istotniejsze w klasie, a które uczeń może wykorzystać także samemu poza szkołą.

Kolejnym środkiem jest zorganizowanie wszystkim uczestnikom procesu **łatwego dostępu** do testów oraz opracowanie modelu pozyskiwania i szybkiego przypominania wyników indywidualnych czy grupowych (np. klasowych). Tylko to daje możliwość systemowego wdrożenia metody w szkole. Realnie nauczyciel nie jest przecież w stanie spędzić połowy semestru na wykonaniu testów z każdym uczniem i ich późniejszą analizę. Szczególnie jeśli na koniec wyniki tych testów wylądowałyby na półce w pokoju nauczycielskim bez rzeczywistej szansy na ich wykorzystanie w pracy z uczniami.

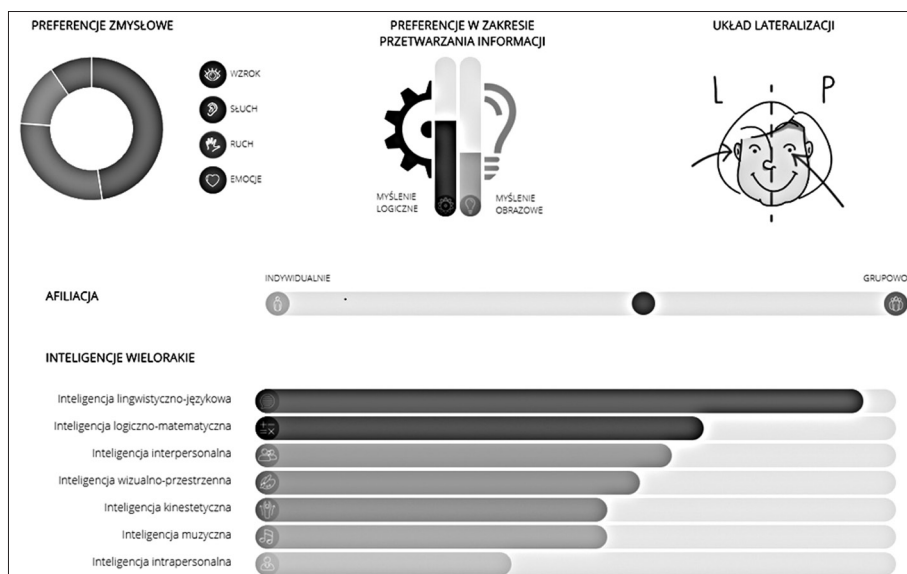
Następnym środkiem musi być skorelowanie wyników z tymi **metodami i technikami pracy**, które dają największą szansę uruchomienia potencjału uczniów. Poznanie tych sposobów, których można używać w pracy zarówno z pojedynczym dzieckiem, jak i z całą grupą, to duże wyzwanie dla grona pedagogicznego. Należy je na bieżąco wspierać nie tylko właściwymi szkoleniami, ale także bazą takich technik i metod, do której dostęp jest możliwie najprostszy, natychmiastowy i połączony z wynikami uczniów. Cel, warunki i środki – oto trzy człony działalności praktycznej⁵. Wykonanie dobrej pracy jest ściśle z nimi związane. W aspekcie indywidualizacji, która ma charakter ciągły i wielowymiarowy, wydaje się konieczne, żeby realizację celów oprzeć na systemie.

Podsumowanie

Istnienie sprawnie działającego systemu, w którym budowanie świadomości „jestem indywidualny i mam swój indywidualny styl uczenia się” odbywa się w sposób kompleksowy, z zaangażowaniem uczniów, ich rodziców i nauczycieli, budzi edukacyjny optymizm. W obrębie tego systemu każdy z uczestników procesu edukacji ma dostęp do zestawu testów, rzetelnych wyników i odpowiednich metod, podnoszących efektywność nauki.

To rozwiązanie zachęca do pracy z dziećmi, ale nie wymaga pracy nad nim, nad dodatkowymi raportami czy statystykami. Wykorzystuje nowoczesne technologie i umożliwia generowanie po „jednym kliknięciu” raportu z wykonanych testów oraz zapewnia szybki dostęp z każdego miejsca zarówno do wyników, jak i katalogu metod odpowiednich dla określonego ucznia czy całej klasy (rys. 3).

⁵ T. Kotarbiński, *ibidem*.

Rysunek 3. Profil ucznia

Źródło: Profil został zaczerpnięty z projektu indywidualni.pl.

Czy to jest odpowiedź na pytanie, jak realizować indywidualizację w szkole. Z pewnością! Ale tylko wtedy, jeśli za systemem będą stali mądrzy i zaangażowani pedagodzy, chcący z tego systemu korzystać.

Bibliografia

- Galloway Ch., *Psychologia uczenia się i nauczania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
- Kotarbiński T., *Dzieła wszystkie. Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 2000.
- Platon, *Państwo*, Onepress, Gliwice 2018.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek (Dz. U. poz. 1611).